

4. Патнам Р.Д. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р.Д. Патнам. – К.: Основи. – 2001. – 302 с.
5. Токвиль Алексис де. Демократія в Америці / Алексис де Токвиль: Пер. с франц. / Предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
6. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм: Пер. с англ./ Общ. ред. и послесл. П.С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1989. – 272 с.
7. Фукуяма Ф. Великий Разрыв / Ф. Фукуяма; Пер. с англ. под общ. ред. А.В. Александровой. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 474 с.
8. Хайек Ф.А Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Фридрих Август фон Хайек. – Пер. с англ. – М.: Изд-во „Новости“ при участии изд-ва «Catalaxu», 1992. – 304 с.
9. Хто є хто в європейській та американській політичній науці: Малий політологічний словник / Б. Кухта, А. Романюк, М. Поліщук; За ред. Б. Кухти. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.

Аннотация. Терешкун О.Ф. Социальный капитал и постиндустриальное развитие общества: теоретико-методологический анализ.

В статье рассматриваются последствия развития науки, техники, технологических инноваций и их влияние на современное общество, его социальные нормы, а также значение социальных факторов, в частности социального капитала, в построении постиндустриального общества, акцентируется внимание на влиянии социального капитала на экономику, право, культуру и политику современного общества.

Ключевые слова: *социальный капитал, доверие, постиндустриальное общество, информационное общество, моральные ценности, социальные нормы, индустриализация, демократия, либерализм.*

Summary. Tereshkun O.F. Social capital and postindustrial society development: theoretical and methodological analysis.

The article considers the impact of technology and technological innovation on contemporary society, its social norms and values of social factors, including social capital development in post-industrial society emphasized the significance and relevance of social capital on the economy, law, culture and politics of modern society.

Key words: *social capital, trust, postindustrial society, information society, moral values, social norms, industrialization, democracy, liberalism.*

Надійшла до редколегії 27.07.2011 р.

УДК 316.356.2 (058.8)

З.В. Шевченко

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ШЛЮБ» ТА «РОДИНА»

У статті досліджуються соціокультурні виміри еволюції шлюбно-сімейних відносин та встановлюється діахронічний зв'язок між поняттями «шлюб» і «родина»; представлено їх компаративний аналіз та проєкції на сучасні реалії.

Ключові слова: *шлюб, родина, проміскуїтет, ендогамія, екзогамія, матриархальний шлюб, патриархальний шлюб, одностатевий шлюб.*

Відповідь на питання про співвідношення понять «шлюб» та «родина», на перший погляд, може здатися очевидною і простою. Ототожнення цих понять є найпоширенішою помилкою на сьогодні. Як правило, шлюб вважається родиною, а родина за відсутності шлюбних відносин розглядається не тільки як неповна, але й неповноцінна. Окрім того, актуальність означеної проблематики посилюється існуванням у сучасному соціальному просторі альтернатив шлюбно-сімейним відносинам, наприклад, конкубітату або тривалих гомосексуальних стосунків з одним партнером, які теж визначаються поняттями шлюбу та родини.

Метою даної статті є діахронічний розгляд понять шлюбу та родини, їх

компаративний аналіз та проекція на сучасні реалії.

Сучасна наука визначає шлюб як санкціоновані суспільством статеві відносини між чоловіком і жінкою з подальшим встановлення їхніх подружніх, батьківських прав та обов'язків. Родина, в свою чергу, розглядається, з одного боку, як соціальний інститут – історично конкретна система взаємовідносин між подружжям, між батьками та дітьми та, з іншого – як мала соціальна група, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення [6, 66].

Чи є шлюб основою родини? Відповідь на це питання не може бути однозначною, оскільки залежить від аспекту розгляду означених понять.

З історичної точки зору, шлюб завжди був і є основою родини, оскільки виник раніше та зумовив появу останньої. Факт історично неодночасного виникнення шлюбу та родини додатково підкреслює хибність судження про тотожність цих категорій.

На думку таких соціологів, як Леббок, Баховен, Мак-Леннан, Телон, Спенсер, Штарк та інших, на початку людської історії ані шлюбу, ані родини не існувало. Люди жили скупченням (іноді зустрічається назва кровноспоріднена орда – щось середнє між стадом тварин та первісним суспільством) та мали невпорядковані, нічим не регульовані статеві зносини. Для позначення таких хаотичних сексуальних стосунків між статями на найнижчому щаблі первісного суспільства у 19 столітті був введений у вжиток термін «проміскуїтет». Теорія проміскуїтету неодноразово піддавалась критиці (наприклад, Вестермарком, який проміскуїтетом вважав також груповий шлюб, полігінію та поліандрію), однак чітких доказів її помилковості наразі немає.

Пізніше, коли люди почали жити відокремлено родами, мала місце так звана ендогамія – статеві відносини в середині племені або роду. Для первісних людей кровозмішувальні стосунки були явищем природнім та органічним, що зумовлювалося відсутністю найпростіших форм регламентації статевого життя, неусвідомленням зв'язків кровної спорідненості із членами власного племені, ворожістю та далекою відстанню від інших племен. Для цього періоду характерні найтісніші форми ендогамії за типом «батьки х нащадки», «брат х сестра», «двоюрідний брат х двоюрідна сестра». Як відомо із історії, ендогамія була поширена і у набагато пізніші часи, коли розглядалась як соціальний механізм збереження титулу, майна або майстерності в руках одного роду. На сьогодні в Україні подекуди зустрічається сільська ендогамія, а якщо говорити про більшість країн цивілізованого світу, то дане явище набуло переважно соціального характеру, коли шлюбний партнер обирається в межах конкретної соціальної групи.

Наступним щаблем розвитку шлюбно-сімейних відносин вважається екзогамія – систематичні статеві зв'язки між представниками різних родів. Сьогодні існує безліч теорій, які намагаються пояснити причини переходу від ендогамних до екзогамних стосунків, наприклад:

- теорія Мак-Леннона про звичай вбивати дівчат та, як наслідок, необхідність викрадання жінок із сусідніх племен;
- теорія Спенсера, який розглядав викрадену жінку як найбільш успішний та довговічний трофей первісного воїна;
- усвідомлення первісними людьми шкідливості кровозмішувальних стосунків, зображене Морганом;
- теорія «симпатії» Каутського, яка полягала в тому, що близько споріднені індивіди, занадто часто зіштовхуючись одне з одним обличчям до обличчя, не викликають взаємного інтенсивного статевого потягу;
- пошук первісного чоловіка дружини як підлеглої істоти, служниці, на думку Старке. Жінки із власного роду розглядалися, як істоти рівні;
- теорія тотемів Фрезера та Дюркгейма, що полягала у табу крові тотема, оскільки кров власного роду вважалась священною;
- теорія Тайлора, що міститься у свідомому прагненні первісних людей до миру,

який значною мірою гарантувався екзогамними шлюбами; та ін.

Не дивлячись на різноманітність, а подекуди і полярність теорій виникнення екзогамних відносин, всі вони наголошують на одному: саме в цей період відбувається перше примітивне регулювання статевих відносин між чоловіком і жінкою, а значить, ми маємо повне право говорити про виникнення первісного примітивного шлюбу. Як зазначає російський етнограф Штернберг, статеві відносини між чоловіком і жінкою (навіть і регулярні) лише тоді можна назвати шлюбом, коли вони є правомірними [7, 79]. Першою в історії людства соціальною санкцією статевого життя було виключення первісним індивідом із нього власних родичів. Цю санкцію можна вважати історичною межею між дошлюбним станом суспільства, коли статеве життя людей визначалося лише їх природою, і шлюбом як відносинами між статями, що суспільно регулюються. Виникнення шлюбу ще не означало виникнення родини, оскільки шлюб на початковій стадії являв собою лише випадкові, епізодичні відносини між чоловіком і жінкою групового характеру. Однак підвалини для формування родини було закладено.

Першою формою групового екзогамного шлюбу був матріархальний або матрилокальний шлюб. Жінки та чоловіки після вступу в шлюб залишались жити кожний у своєму роді, рідше чоловік переходив у рід дружини. Деякі вчені, наприклад Косвен, наполягають на тому, що відносини, засновані на матрилокальному шлюбові можна вважати першою історичною формою родини – материнською [3, 110]. Однак не на їх користь свідчать деякі факти:

1) ще відсутній стійкий парний зв'язок між чоловіком і жінкою. Характер їхніх відносин залишається груповим. Не можна також мову вести ані про поліандрію, ані про полігінію, оскільки відносини відбуваються хаотично, а подекуди носять епізодичний характер;

2) батьківство встановлюється виключно по материнській лінії, чоловік ще такого права не має і залишається анонімним батьком дитини;

3) кількість членів так званої материнської родини могла сягати декілька сотень індивідів, які були родичами по материнській лінії, що більше відповідає поняттю роду, аніж родини.

Початок формування парних відносин припадає на епоху патріархату, коли мав місце відповідно патріархальний або патрилокальний шлюб. Жінка разом з дітьми починає переходити до роду чоловіка. Слід відмітити, що парність первісного патріархального шлюбу носить більше умовний характер, оскільки групові відносини продовжують ще існувати та не засуджуються з боку суспільства. Однак і чоловік, і жінка починають виділяти для себе окремого представника іншої статі, шлюбні зв'язки починають зміцнюватися. Окрім того, регулюючи статеві відносини чоловіка і жінки, патріархальна родина робить відомим біологічного батька і створює умови для виникнення сучасних форм родини: моногамної та полігамної.

Отже, регуляція статевого життя людини призвела до появи інституту шлюбу, який, в свою чергу, виступив фундаментом для створення родини як такої, що відбулося історично набагато пізніше.

З юридичної точки зору, офіційний шлюб завжди виступає основою родини. Так, згідно із Сімейним кодексом України Ст.3 п.4: «Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства». Окрім того, юридична наука не розділяє понять шлюбу та родини, подружжя вважається сім'єю рівно настільки, наскільки чоловік і жінка перебувають в офіційному шлюбі.

Особи, які в нашій країні перебувають у конкубінаті (співжиття), вважаються родиною (Ст.3 п.2: «Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки»), але не подружжям (Ст. 21 п. 2: «Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя»).

Із соціологічної точки зору, шлюб не завжди виступає основою родини. Це пояснюється тим, що чоловік і жінка протягом всього подружнього життя перебувають у шлюбних відносинах, що рівним чином можуть привести або не привести до створення родини. Тобто вступ у шлюб, на відміну від юридичної науки, не є одночасно створенням родини. Родина, як соціальна група, утворюється лише із появою кровних зв'язків спорідненості, із народженням дитини. Однак зв'язки спорідненості виникають між батьками та дітьми, між дітьми, а чоловік і дружина між собою залишаються виключно у шлюбних відносинах. Цілком логічно, що шлюб може існувати без родини, а родина, в свою чергу, не втрачає власної сутності без подружніх відносин.

Російські соціологи А. Антонов та В. Медков наголошують на тому, що родину слід розглядати з позиції триєдиних відносин: подружніх-батьківських-споріднених. Відсутність хоча б одного із наведених елементів, за словами вчених, дає всі підстави говорити про фрагментарність, «частковість» родини. Так, наприклад, людей, що перебувають у шлюбі та не мають дітей, або неповні родини вони пропонують називати «сімейними групами», щоб не спотворювати поняття родини. Під «сімейними групами» вони, в свою чергу, пропонують розуміти групу людей, що ведуть спільне домашнє господарство, члени якої поєднуються тільки спорідненістю або батьківством, або шлюбними відносинами.

Таким чином, вчені розглядають шлюб виключно як елемент родини, а саму родину ставлять в залежність від шлюбних відносин. І відповідно руйнування шлюбу неодмінно веде до припинення існування родини. Тим самим вчені позбавляють сенсу сучасну класифікацію родин на повні та неповні, а самі неповні родини опиняються на одному щаблі із альтернативними формами шлюбно-сімейних відносин, такими як конкубат або гомосексуальний шлюб, що теж підпадають під визначення «сімейної групи» [1, 65].

Слушної точки зору в цьому аспекті, на нашу думку, дотримується радянський соціолог А. Харчев: «Як співвідносяться поняття «родина» та «шлюб»? Те, що родина включає у себе хоча б одну шлюбну пару, яка служить «ядром» сімейної групи, не може викликати сумніву. Родини, що утворюються групами братів, сестер або інших кровних родичів, а також матерями-одиначками, являють собою наслідок надзвичайних, ненормальних обставин» [6, 36].

Чи можна прирівнювати до шлюбу або родини ті альтернативні форми шлюбно-сімейних стосунків, що існують сьогодні у світі? Мова, в першу чергу, йде про конкубат та гомосексуальні взаємини. Відштовхуючись від визначення поняття «шлюб», відповідь буде однаковою в обох випадках. Будь-які статеві відносини можна буде вважати шлюбом, якщо вони будуть легітимними (правомірними) в даному суспільстві у відповідний історичний проміжок часу та матимуть потенційну можливість фізично та духовно відтворювати населення. Більше того, якщо суспільство визнає, наприклад, гомосексуальні взаємини на офіційному рівні, то воно автоматично надає право гомосексуалістам відстоювати не тільки власні подружні, а також батьківські права і обов'язки, що випливають із самого визначення шлюбних відносин. А це означає, що поява дітей у такому шлюбі, призводить до виникнення гомосексуальної родини.

Звичайно можна наголосувати на тому, що шлюб – це санкціоновані суспільством статеві відносини саме між чоловіком і жінкою. Однак чи не призведе це до зведення складного інституту шлюбу виключно до репродуктивної функції, а сам шлюб буде розглядатися виключно як елемент родини? Окрім того, сучасний рівень розвитку медичних технологій питання одностатевості шлюбу та дітонародження майже знімає.

Отже, на основі вище наведених положень, ми приходимо до наступних висновків:

- регуляція статевого життя індивідів призвела до виникнення інституту шлюбу, що в свою чергу зумовило появу родини;
- шлюб та родина є самостійними, але взаємопов'язаними поняттями;
- варіативність понять «шлюб» та «родина» залежить від конкретного суспільного середовища, в якому вони розглядаються;
- родина створюється зв'язками спорідненості між дітьми та батьками в першу

чергу, а шлюб – легітимним визнанням тих стосунків між чоловіком та жінкою, тих форм співжиття або сексуального партнерства, що потенційно можуть супроводжуватися народженням дітей.

Література

1. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи / А.И. Антонов, В.М. Медков. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 304 с.
2. Гурко Т.А. Теоретические подходы к изучению семьи / Т.А. Гурко. – М.: Институт социологии РАН, 2010. – 176 с.
3. Косвен М.О. Очерки истории первобытной культуры / М.О. Косвен. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – 216 с.
4. Лукашевич М.П., Туленков М.В. Сім'я як об'єкт соціологічного аналізу / М.П. Лукашевич, М.В. Туленко // Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб.. – К.: МАУП, 2004. – С. 57-63.
5. Семья: психология, педагогика, социальная работа / Под ред. А.А. Реана. – М.: АСТ, 2010. – 576 с.
6. Харчев А.Г. Брак и семья в СССР / А.Г. Харчев. – М.: Мысль, 1979. – 365 с.
7. Штернберг Л.Я. Семья и род у народов северо-восточной Азии / Л.Я. Штернберг. – Л.: Изд-во Института народов Севера ЦИК СССР, 1933. – 189 с.

Аннотация. Шевченко З.В. Социокультурные аспекты проблемы соотношения понятий «брак» и «семья».

В статье исследуются социокультурные аспекты развития семейно-брачных отношений и устанавливается диахроническая связь понятий брака и семьи; представлен их сравнительный анализ и проекции на современные реалии.

Ключевые слова: брак, семья, промискуитет, эндогамия, экзогамия, матриархальный брак, патриархальный брак, однополый брак.

Summary. Shevchenko Z.V. Social and cultural aspects the problem of correlation between the concepts of "marriage" and "family".

This article is devoted to diachronic research of concepts of marriage and family, comparative analysis and their projections on current realities. The marked problem is highlighted in several aspects: retrospective, legal and sociological.

Key words: marriage, family, promiscuity, endogamy, exogamy, matriarchal marriage, patriarchal marriage, same-sex marriage.

Надійшла до редколегії 25.06.2011 р.